

Българите в Северното Причерноморие

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

СТОЛИЦАТА В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

Харалд Хепнер

Развитието на столичните градове в Югоизточна Европа е важен въпрос, на който са посветени редица исторически изследвания¹. Независимо от това, че темата "столица" в този регион на стария континент е от доста време обект на внимание, проучванията с обобщаващо-аналитична насоченост са недостатъчни². Опит за преодоляване на тази празнина е направен в излезлите от печат два сборника, съответно през 1994 г. и 1998 г.³

Аналитичните изследвания в Западна Европа по тази тема показват по-голям напредък⁴. Може да се твърди, че термините "столица", "резиденция", "столична резиденция" и "централен град" са дефинирани. В тези изследвания се изяснява главно ролята на големите градове в западната част на континента. Функциите на градските центрове в Източна и Югоизточна Европа са засегнати твърде бегло⁵.

Различният подход при изследването на темата "столица" в Западна Европа и в Източна Европа налага той да бъде уеднаквен, за което се изискват обобщаващи наблюдения и проучвания. Това е труден въпрос, който не може да бъде решен изцяло в рамките на настоящата статия. Затова целта ни тук е да използваме "западния" подход при изследването на столицата в Югоизточна Европа. Тъй като езиковите термини, посочени в изворите, за ролята и значението на столичните градове са противоречиви, те не са в достатъчна степен пригодни да послужат като отправна точка за формулиране на теоретични понятия. Ето защо е необходимо употребяваните термини да бъдат предварително дефинирани.

Столица е всеки град, който е политически и административен център на една държава, който препредава едно изобилие от формираните в обществото политически и културни импулси, или най-малкото ги обединява. В този смисъл регионалните градски центрове (провинциалните столици) могат да бъдат оценени като столици само отчасти.

През късната античност важна роля в развитието на Източна Европа играе столицата на Източната Римска империя – Константинопол, и в по-малка степен градските центрове на Балканския полуостров. В процеса на заселването на славяните на полуострова през V – VI в. част от тези градове са разрушени. Въпреки това, селищният континуитет се запазва, като факторът централизираност престава да оказва предишното си силно влияние що се отнася до функционирането на отделните градски центрове. Въпреки историческите превратности, преживени от Източната Римска империя на границата между Античността и Средновековието, Константинопол запазва ролята си на доминираща столица, при това не само на Балканите, но и за Европа като цяло. С образуването на славянските държави в

Източна Европа и Югоизточна Европа се създават нови столични градове. Приемането на християнството като официална религия от тези държави, както и политическо-териториалните конфликти обуславят сравнително честата промяна на местоположението на столиците. Така например българският княз Симеон съвсем съзнателно премества своята столица през 893 г. от Плиска във Велики Преслав.

В резултат на развитието на икономическите и обществените отношения през XII – XIV в., както и поради относителното стабилизиране на междусъседските отношения в Югоизточна Европа, столиците се разрастват. Някои от тях, напр. Киев, са център на съпротивата срещу монголоторатарското нашествие. Поради слабостта на царската власт и болярският сепаратизъм, Търново играе не особено голяма роля за спиране на нашествениците през втората половина на XIII в. При управлението на втория представител на Тертеровата династия – цар Теодор Светослав (1300 г. – 1321 г.), който провежда политика на държавен централизъм, българската столица възвръща предишната си функционална тежест.

През XII – XIV в. съществено място в търговията на Югоизточна Европа заемат градовете-републики Генуа и Венеция. Те успяват да установят контрол върху значителна част от вноса и износа на държавите в този регион. Търговската хегемония на Генуа и Венеция в Средиземноморието и в Югоизточна Европа са причина за съпротивата на град Дубровник. След отхвърляне на венецианското влияние, търговците от този град завоюват известни позиции на Балканите.

Съществени промени във функциите на столичните градове в Югоизточна Европа настъпват през XIV – XV в. След завладяването им от османските турци, Търново и Смедерево престават да бъдат столици, съответно на България и Сърбия. Те стават част от териториално-административната система на Османската империя. Въпреки това, в продължение на около две столетия Търново продължава да играе ролята на обединителен център в борбите на българите против осmano-турското господство. Доказателство за това са въстанията с център старата българска столица през 1598 г. и 1686 г. През XV – XVI в. важно място в борбата против осmano-турското нашествие има Влашкото княжество, въпреки васалния си статут спрямо Османската империя. В тази борба по правило участват и много българи, потърсили избавление в княжеството през посочения период. В похода на влашкия княз Михаил Храбри през 1598 г. в Мизия участва масово българското население от този регион. Честата промяна на столиците на Влахия до 1659 г., когато Букурещ става столица на княжеството, не повлиява особено на активната съпротива срещу осmano-турското нашествие.

През XVIII – XIX в. в развитието на големите градове в Европейския югоизток настъпват значителни промени, които са резултат от общата криза в Османската империя и възраждането на балканските народи. Промяната довежда до възстановяване на функциите на някои от бившите столични градове. Вследствие на успешните борби на балканските народи възстановяват функциите си Цетине, столица на Черна гора и Белград, столица на Княжество Сърбия. В Любляна, главен град на австрийското херцогство Крайна, постепенно набират сили националноосвободителните идеи на словенския народ за освобождение от властта на Хабсбургската монархия.

Гръцкото кралство е принудено по силата на историческите обстоятелства да определи за своя столица Атина. Независимо от това, завладяването на Константинопол, тогава столица на Османската империя, заема важно място в националната програма на

гръцката буржоазия не само през XIX в., но и през XX в.

След Руско-турската освободителна война от 1877 – 1878 г. българските депутати от учредителното събрание избират София за столица поради географската близост на този град с Македония. Доколкото македонският въпрос заема първо място в националната програма на българската буржоазия, това решение има своите безспорни исторически основания.

Столиците и регионалните градски центрове в Югоизточна Европа се изграждат като модерни градове сравнително бавно. Това заключение важи с пълна сила най-вече за онези от тях, развивали се в продължение на столетия в условията на осmano-турското владичество. Хроническата стопанска криза в Османската империя през XVIII – XIX в. пречи на модернизиранието им. Полаганите системни грижи от правителствата на балканските държави, развитието на индустрията, транспорта и демографския прираст създават благоприятни условия за изграждането им като модерни градове. До края на Първата световна война са постигнати съществени резултати в тази насока.

Изграждането на модерната столица в Югоизточна Европа продължава и след 1918 г. Вследствие на предприетите целенасочени стъпки от правителствата на балканските държави някои от столиците (Белград, Атина, София, Букурещ) получават по-голяма функционална тежест. В същото време други загубват предишния си ранг и престиж – Будапеща, поради намалената територия на Унгария, а Черновци, Кишинев, Цетине, Любляна и Сараево поради променената политическо-административна структура на региона след Първата световна война.

Нови промени в развитието на столиците настъпват след Втората световна война. Със завземането на политическата власт от комунистическите партии в страните от Източна Европа се утвърждава още повече централистичният принцип във функционирането на столиците. В това отношение по-специфично място заема Югославия, където, успоредно с Белград, столиците на отделните федеративни републики запазват отчасти ролята си на централни градски центрове. Като цяло след Втората световна война столиците в Югоизточна Европа се разрастват и модернизират. Същевременно в тях се изграждат и редица архитектурни символи в съответствие с наложената официална държавна идеология.

След падането на Берлинската стена и краха на комунистическите режими в Източна Европа, през 1989 – 1990 г. се създават нови държави със свои столици: Любляна на Словения, Сараево на Босна, Скопие на Македония, Братислава на Словакия, Кишинев на Молдова и т.н.

В заключение, ще си позволим да посочим кои тематични области трябва да бъдат разработени с предимство, за да може понятиятният апарат, използван от западноевропейската историография да бъде приложен и в изследванията в Югоизточна Европа: 1. Необходимо е детайлно проучване на източниците, за да се установи с точност какви понятия са използвани през различните епохи за характеризирани на отделните централни градове. Прецизирането на отделните понятия би спомогнало да се изясни въпросът – какви са основните характеристики на столицата в миналото. 2. Нужни са конкретни проучвания, за да се установи каква роля върху развитието на една столица играят честите териториални промени в Югоизточна Европа и дали тези промени са полезни или по-скоро вредни от историческа гледна точка. 3. Необходимо е да се изясни какво въздействие върху развитието на столичните градове е оказвала източноправославната църква, католическата църква и ислямът. 4. Наложително е също да се проучи в широта какво влияние оказва икономическото развитие

на даден регион върху градовете в него. Не винаги стопанският просперитет на един регион е достатъчно условие големите градове да променят своя статут. Солун, Пловдив и Сплит например, въпреки важното си значение на икономически центрове, не придобиват статут на столици. 5. Изследванията за столиците в Югоизточна Европа не биха били пълни, ако не се вземе предвид какво въздействие оказват върху тях градовете-метрополии. Хронологически най-дълго (до края на XIX в.) функциите на метрополия има Константинопол. През XVIII в., но видимо повече през XIX в., такива функции изпълнява и столицата на Хабсбургската монархия – Виена. Виена постига значително влияние върху градовете в дунавския регион и конкретно върху Сърбия, Румъния и отчасти България⁶. Третият град-метрополия, който влияе върху цялостното развитие на Югоизточна Европа е Москва. Москва оставя своя забележим отпечатък върху столиците на социалистическите държави след Втората световна война.

Бележки

¹ Вж. Heppner, K. "Hauptstadt" in Südeuropa – Werdegang und Probleme. - In: Hauptstadt in Südeuropa. Wien, 1994, S. 9–28.

² Тодоров, Н. Балканският град XV–XIX в. С., 1972; Stadt in Südeuropa. München, 1968; La ville balkanique XV–XIX ss. Sofia, 1970; Kienitz, Karl-Friedrich. Städte unter dem Halbmond (1071–1922). München, 1972; Steindorff, L. Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Köln-Wien, 1984; Deák, E. Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone. 2 Bde. Wien, 1979, 1989; Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa, hg. v. Hainz Stooß, Köln-Wien, 1984; Shkodra, Z. La ville albanaise au cours de la renaissance albanaise. Tirana, 1988; Hadžibegović, I. Bosnansko-herzegovački gradovi na nazmedju 19. i 20. Stoljeća. Sarajewo, 1991; Cucu V., China D. Die Städte Rumaniens. Bucharest, 1992; Städte im Donauraum, hg. v. Richard Marsina. Bratislava, 1993; Höfische Kultur in Südeuropa, hg. v. Reinhard Lauer und Hans Georg Majer. Göttingen, 1994 u. a.

³ Hauptstädte in Südosteuropa, hg. v. Harald Heppner. Wien-Köln-Weimar, 1994; Hauptstädte zwischen Save, Bosphorus und Dnjepr. Geschichte – Funktion – Nationale Symbolkraft, hg. v. Harald Heppner. Wien-Köln-Weimar, 1998.

⁴ Das Hauptstadtproblem in der Deutschen Geschichte. Festgabe zum 90. Geburtstag Friedrich Meineckes. Tübingen, 1952; Hauptstädte. Entstehung, Struktur und Funktion, hg. v. Alfred Wendehorst und Jürgen Schneider. Neustadt an der Aisch, 1979; Hauptstädte in europäischen Nationalstaaten, hg. v. Theodor Schneider und Georg Brunn. München, 1983; Hauptstadt: Zentren, Residenzen, Metropolen in der deutschen Geschichte, hg. v. B. – M. Baumunk und Georg Brunn. Köln, 1989; Die Hauptstädte der Deutschen, hg. v. Uwe Schultz. München, 1993; Metropolen im Wandel. Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit, hg. v. Evamaria Engel, Karen Lambrecht und Hanna Nogossek. Berlin, 1995.

⁵ В изданието от Алфред Вендехорст и Юрген Шнайдер сборник се разглеждат Византия и столиците на Русия, а в сборника на Теодор Шнейдер и Герхард Брун са поместени изследвания за Унгария, Чехия и Полша.

⁶ Wien als Magnet?, hg. v. Gertrud Marinelli-König und Nina Pavlova. Wien, 1996; Metropole und Provinz in Altösterreich 1880–1918, hg. v. Andrei Corbea-Hoisie und Jacques Le Rider. Wien-Köln-Weimar, 1997.